

Luther hozzánk beszél

Balázs
Mihály

Az Asztali beszélgetések új magyarításáról

Egyáltalán nem túloztak azok, akik a tizenkét kötetesre tervezett reformációs jubileumi magyar Luther-életműsorozat újabb darabjának bemutatásakor a szorosabban vett egyháztörténetit meghaladó kultúrtörténeti fontosságot hangsúlyozták. Könnyen megjósolható az is, hogy ennek a műfaj történeti szempontból is jelentős szövegtörzshöz tartozó sorozat darabjai közül a legnagyobb esélye arra, hogy – legalább egyes részleteiben – az úgynevezett művelt nagyközönség olvasmányává váljon. Ez az esély nem csupán Luthernek és beszélgetőtársainak, illetőleg az asztalnál elhangzottaknak, hanem a magyar kiadás két gondozójának, a szöveget nyelvünkre ültető Márton Lászlónak, valamint a válogatás és a szerkesztés munkálatait magára vállaló Csepregi Zoltánnak is köszönhető. A szorosan és minden bizonnyal harmonikusan együttműködő szerzőpáros ugyanis különösen elismerésre méltó módon úgy képes beavatni az olvasót az alapvető filológiai és szövegértelmezési problémákba, hogy markáns jelenlétük nem áll Luther és olvasói közé, hanem világosan körvonalazott és ellenőrizhető módon éppen hogy elősegíti a találkozást. Célszerű tehát ismertetésünket ennek bemutatásával kezdeni.

A tartalomjegyzék és az egyházi méltóságok köszöntője után előbb Csepregi előszava tájékoztat: az 1530-as évek elejétől vált rendszeressé, hogy a nagy reformátor asztalánál összegyűlt emberek némelyike lejegyezze az elhangzottakat. Sok érdekes további mozzanat ecsetelése után megkapjuk az így keletkezett és a weimari kiadásban hat kötetben közölt kéziratoknak a teljes listáját. (Kitűnő kiegészítés az asztaltársak és lejegyzők példásan tömör életrajza a könyv függelékében.) Ezt követően eljutunk az utóélet szempontjából kulcsfontosságú mozzanathoz, Goldschmid Johann Aurifabernek a latinul és a németül elhangzottakat egységes német szöveggé összegyűró 1566-os kiadásáig. Csepregi higgadtan és tárgyyszerűen elemzi Aurifaber eljárásának mozgatóit, s így világos és áttetsző képet kapunk a nyomtatványban és a kéziratokban egyaránt munkáló „megcsináltság” mibenlétéről. Jól megválasztott példákra támaszkodva közli a mostani kiadás alapelveit is. Ezek szerint az egyes beszélgetésegyeségeket a weimari kiadást követve időrendben, az ottani számozás megtartásával közlik, ám alapszövegnek mégis a folyamatos német változatot adó Aurifabert tekintették. Összeolvasták ezt a kritikai kiadásban közölt kéziratot változatokkal, és a félreértések, szándékos torzítások kiiktatásával fontos javításokat hajtottak végre. Az egyes részek fejlécei az említett kiadványok pontos adatai mellett közlik a sok tekintetben mértékadónak tekintett modern bonni válogatott kiadás lapszámaival s a magyar fordítói hagyományt sem feledve Masznyik Endre és Virág Jenő tematikus összeállításainak lapszámaival is. Szerepel itt természetesen Márton László korábbi kötete is, amely 1983-ban jelent meg a Helikon Kiadónál.

Márton László fordítói előszava több fontos, az alábbiakban még tárgyalandó műfaj történeti és a szövegek létmódjára vonatkozó megállapítás mellett műfordítói pályájának ehhez az első állomásához való viszonyát körvonalazza. Remél-

„A (...) harmonikusan együttműködő szerzőpáros különösen elismerésre méltó módon úgy képes beavatni az olvasót az alapvető filológiai és szövegértelmezési problémákba, hogy markáns jelenlétük nem áll Luther és olvasói közé, hanem világosan körvonalazott és ellenőrizhető módon éppen hogy elősegíti a találkozást.”

hetőleg a műfordításról folyó hazai eszmecserében is visszhangot kelt majd ez a tömörségében is súlyos megnyilatkozás, illetőleg az a gyakorlat, amelyet megalapoz. A fordító ugyanis alig kéttucatnyi szövegrészletet vett át változatlanul korábbi kiadásából, az esetek túlnyomó többségében új fordítást kapunk. A fő indíték nem az volt, hogy a kéziratokkal

való szembesülés során új részletekkel egészüljön ki egy-egy egység, vagy hogy egyes szavakat célszerűnek látszott a kézirat alapján kicserélni. Ilyen esetek is vannak, s ilyenkor mindig fordítói jegyzet jelzi a változtatást. Legfeljebb egy féltucatnyi olyan helyet találtam ugyanakkor, ahol egy korábban nem egészen egyértelmű megoldást váltott fel egy jobbnak vagy sikerültebbnek tekinthető. Hogy egy ilyet is említsek, a valdensék teológiájával foglalkozó 2926b jelzésű szövegben a régebbi megfogalmazást (104. o.) joggal cserélte fel olyanra, amely világossá tette: Luther helyteleníti, hogy szerintük a hitről való beszéd során nem tilos a tetteinkről is beszélni, mert így azt fogják hirdetni, hogy a cselekedet és a hit együttese üdvözít.

Hogy a kéziratok bevonása a vállalkozásba milyen gazdagodást hoz, azt a legszemléletesebben talán Luthernek a ringyók és a diákok elleni kifakadásával illusztrálhatjuk (*A ringyók és a jómadár diákok ellen* – 4957n). Az Aurifabert követő 1983-as fordításban ennek már a címe is nehezkesebb és tudálékosabb: *Martin Luther doktor nyilvános intimatiója: komoly figyelmeztető írás a wittenbergi diákok fajtalankodásának ellen*. Az újabb változat jegyzeteiből aztán kiderül, hogy a „jómadár” kifejezés valójában „Specke-beli diák” az eredetiben, s őket fenyegeti meg a nagy reformátor azzal, hogy az erényes fejedelem „meg tudja tisztogatni nemcsak a Specke-erdőt és a városi halastavat, hanem az egész várost is” azoktól, akik azért jöttek Wittenbergbe, „hogy kurvapecéreként kurvaképző iskolává és bordélyházzá tegyék az egyetemet”. Csak Aurifaberre hagyatkozva 1983-ban még nem bomlottak ki ezek az utalások, s ezért kicsit rejtélyes is lehetett a fenti idézet helyén álló félmondat: az erélyes fejedelem „nemcsak a szalonnát és halat, hanem az egész várost is meg tudja tisztogatni”. Ha már e témánál tartunk, a 4715-ös számú szöveg esetében az új fordítás során egy nagyon fontos tétel megszületését követhetjük nyomon. A mindkét fordításban

Új eretnokség a házasságban címet viselő részlet egy helye a régiben a következő: „És ha Szent Pál egyértelmű tiszta szavakkal a házasságot meg nem védte volna, bizony a fajtalanság bűne gerjedne föl.” Az új fordításban így hangzik: „És ha Szent Pál nem vette volna védelmébe tiszta egyértelmű szavakkal, akkor a törvényes kapcsolat is bűn volna.” (4715) Jól látható, hogy a második megoldás sokkal egyértelműbben és világosabban jelenti ki, hogy a feleség nem csak azért kell az embernek, hogy gyermeket nemzzen. Ez talán még egy jegyzettel is kiemelendő lett volna, hiszen jóllehet katolikus hitvitázók – köztük a mi Pázmány Péterünk is – hajlamosak voltak Luther egész fellépését azzal magyarázni, hogy nem tudott meglenni nő nélkül, ennek az érvnek az elkoportatása sem akadályozhat meg bennünket abban, hogy a tétel teológusok között a korban különösen szokatlan merészségére felhívjuk a figyelmet.

Azt is láthatjuk itt, hogy e merészség kidomborításához a megfogalmazásbeli keresettség teljes kiiktatása is kellett, s Márton László előszavának talán legizgalmasabb részéből megtudjuk, hogy hosszas elmélkedés során kiérlelt elvről és programról van szó. Idézzük őt magát: „Fordítóként arra törekedtem, hogy megőrizsem a szöveg erejét és árnyalatait, ugyanakkor tiszteletben tartsam Luther egyik fontos követelményét, a közérthetőséget. Igyekeztem szem előtt tartani, hogy az *Asztali beszélgetések*ben megszólaló Martinus doktor a kortársaihoz beszélt, saját korának nyelvén. Így hát a magyar olvasót mai magyar nyelven kell megszólaltatni.” (61. o.) Majd megtudjuk, hogy annak idején 1983-ban még sok

Johann Aurifaber 1568-as Tischreden-kiadásának címlapja

16–17. századi magyar prédikátort is olvasva próbált megvalósítani egy eruditus archaizáló programot. Mint az imént olvastuk, most a mai köznyelv szókészletének és nyelvi normáinak közvetítésével igyekszik az olvasót a beszélgetések résztvevőjévé tenni. Úgy gondolom, teljes sikerrel. A változtatások során egyfelől eltűnnek a korábban előszeretettel használt szenvedő alakok (*nem rovatik fel* helyett *nem lesz rovásunkon* szerepel), s egy sor régies és így a mai olvasó számára már nem érthető szót egyszerűbb és közismertebb vált fel. Talán nem fölösleges néhányat illusztráció gyanánt felidézniük: „lebucskál” – lefordul, „csepke közember” – alacsonyrangú személy, „lusta csorvasz” – munkakerülő csavargó, „cifrázás nélkül” – mesterkéletlenül, „fattyadék” – korcs, „méreggel töltvék” – mérgezők, „kurvafattyá” – zabigyerek, „kópéság” – csíny, „örökkétig” – örökké, „üdvösségre intő óra” – boldog óra. A könyörtelen egyszerűsítés jegyében radikálisan kiiktatta a saját leleményből született, alkalmanként nagyon is sikeresnek látszó megoldásokat is: őshitvány – „főfőbitang”, intézőszék – „titkárság”, megzendíti a szavakat – „megformálja a szavakat”, az ördög szerzeteseket prüsszent – „az ördög szerzeteseket gyárt”, képes és elvirágozott beszéd – „átvitt értelmű lepelbe burkolt beszéd”, balkegyelem – „neheztelés”, ügyünk lejtőre fordul – „ügyünk rossz véget ér”, az ördög kanál mindenféle lötytyben és levesben – „az ördög beleártja magát minden fortélyba és gonosz tudományba”, torkos hastömők – „haspókok”. Mint a fentiekből kiderült, a régebbi magyarítást a kötet könnyen visszakereshetővé teszi, s így a nagyvonalú gesztus eredményeképpen bepillantathatunk egy nagy formátumú fordítói életmű működésébe és kiteljesedésébe.

Elismerésre méltó arányérzékről tanúskodik az e szövegek átültetését oly bonyolultá tevő kultúrtörténeti háttér kezelése is. Márton László egyszerűbbnek tartott esetekben bátran él a magyar megfelelő bármiféle magyarázat nélküli megalkotásával. Így a pokolból Lázár könyörületéért esdeklő gazdagot a német megadása nélkül *Nagybendőnek* nevezi (1683. sz.), s hasonlóképpen használja a *Sátán úrfi* (2982b. sz.), az *Okos Tóni* (3957. sz.), vagy a *kappancsödörök* (6039. sz.) kifejezéseket. A szójátékok, idiómák vagy más nyelvre lefordíthatatlan többértelmű szavak túlnyomó többsége estében ugyanakkor gyakran nyelv- és kultúrtörténeti jegyzetben közölt magyarázat társaságában megkapjuk a német alakot is. Ezek a jegyzetek ugyanakkor szinte a használatukról kialakult hazai vitákra is reagálnak mintaszerű tömörségükkel. Márton László közismert nyelvi leleménykészlete ismeretében szinte természetesnek tekinti az olvasó, hogy mindig rátalál a szellemes és érzékletes megoldásokra: *Scharhans* – „Talpnyaló Jancsi” (2540b. sz., 2602. sz.) *Kriegesgurgel* – „Harci Marci” (2602. sz.), *Rotzleffel* – „Takonykavaro” (3644. sz.), *Kochleffel* – „Koholó” (2602. sz.), *Ladünklein* – „Nagytorcsi” (5122. sz.). S akkor még nem szóltunk egy-egy közmondás vagy versike roppant fantáziadús magyarázásáról: *Geld macht Schelck* – „Pénz beszél, a kutya ugat” (2966b. sz.), *Pfaffengut Raffengut* – „Ami papoké, abból kapok-é”. S persze nem marad el ezektől a konyhalatin *ergo saccum per naccum* „zsákusz a nyakuszba” formulával történő fordítása sem (3737. sz.), amely arra utal, hogy Luthert a kolostorban a tanulás helyett adományok gyűjtésére akarták küldeni. Nem szünetel a nyelvi fantázia akkor sem, amikor Luther által gyártott teológiai szakkifejezéseket kellett magyarrá ültetni. Ebben a nemben a *Werkheiliger* – „jótettimádó” (2889b. sz.) magyarázást egészen kivételesen beszédesnek gondolom. A fordítás során teljesül az a kíváncsi is, hogy az ismétlődő szakkifejezések ugyanabban az alakban szerepeljenek. Egyetlen megbicsaklást érzékelttem. Miközben a *Schwärmer* kifejezést a későbbi évszázadokban lezajlott jelentésváltozást és -bővülést is regisztrálva következetesen *rajongónak* fordítja, a fogalom első előbukkanásakor (153. sz.) a jegyzet szerint a félreértés elkerülése végett *elvakultságként* magyaráz. Ez egy korai munkafázis maradványa lehet a kötetben, hiszen a későbbiekben minden esetben a helyes *rajongás* szerepel.

A fordítás és a jegyzetelés munkálatai igazi együttműködést igényeltek, s a kötet kiemelkedő színvonalára arról tanúskodik, hogy ez meg is valósult. Jól látható ez abból is, hogy a fordító egyáltalán nem csupán nyelvi, hanem kultúrtörténeti, teológiai és egyháztörténeti jegyzetek szerzőjeként is szerepel, másfelől arra is van példa, hogy a szövegválogató szerkesztő fordított le bizonyos részleteket. A szövegeket kísérő lapalji, kultúrtörténeti vonatkozásokban lenyűgözően gazdag jegyzetek is tárgyyszerűek és takarékosak, kerülnek a fölösleges csillogást, ugyanakkor

informatívák. Meggondolt utalásrendszer tartja egyben őket, amellyel talán lehetett volna gyakrabban élni, elkerülendő egyes fogalmak (szakramentárius, epikureus, rajongó) magyarázatának többszöri mechanikus ismétlését. A kötet használatát aztán mutatók egész sora könnyíti meg: a már említetteken, továbbá a rövidítések és a szakirodalom listáján kívül a bibliai helyek mutatója, egy takarékosan annotált személymutató, helynévmutató, valamint a tárgyszavak mutatója.

Nem mindennapi segédeszközök teszik tehát lehetővé, hogy Martinus doktor ne csupán az asztalt annak idején körbeülőköt, hanem a 21. századi olvasót is megszólítsa és tanítsa. Ez a mindenáron tanítani akaró prédikátori didakticizmus adja meg a mű alaphangját, hiszen ha első életrajzírója szerint az ő újdonságok iránt érdeklődő kérdései jelentették is a felütést, hamarosan monologikus igehirdetésbe ment át a kezdeti dialógus. Mint Csepregi előszavából megtudjuk, fel is vetődött a kötet gondozóiban, hogy a bevett magyar fordítást lecserélve a németnek (Tischreden) megfelelőbb *Asztali beszédek* címet adják a kiadványnak, de végül a hagyományos mellett maradtak.

Ha a témák tekintetében is elképesztően gazdag megnyilatkozásokat típusokba próbálnánk rendezni, akkor az egyiknek föltétlenül azt tekinthetnénk, amikor Luthert valamilyen tárgy, természeti jelenség vagy élethelyzet (egy alma, egy őszibarack, egy madár látványa) a világ általános állapotáról való elmélkedésre készíti. Nem mondhatnánk, hogy az ilyenkor elmondottakat egy napon lehetne említeni a nagy itáliai természetfilozófusok vagy Montaigne gondolatmeneteivel, inkább középkorisan, illetőleg a későbbi fizikoteológiákat megelőlegező módon csodálkozik rá ezekben a természeti világ rendezettségére. Teljesen egyedi ugyanakkor az, ahogyan a gondviselő Isten nála minden bölceleti reflexió nélkül valamiféle eredendő naivitással antropomorfizálódik, s ennek során olyan látásmód fogalmazódik meg, amely leginkább a kora újkori népszerű vallásosság később aztán folklorizálódó szövegeiben jelenik meg. Így beszél arról, hogy Isten könnyen meggazdagodhatna, ha pénzt kérne tőlünk a nap mozgatásáért vagy azért, hogy meghosszabbítsa a jómódúak életét (993., 2407b. sz.). Ez a persze didaktikusan felvett naivítás mondathatja vele ki a világ és az ember teremtéséről a Bibliát legalábbis kiegészítő gondolatokat arról, hogy Isten „az embert sem teremtette mindjárt emberré, hanem göröngynek csinálta” (5485. sz.). Olyan erős az az esetenként kissé bumfordi antropomorfizmus, hogy képes összekapcsolódni a bűnbeesés következtében megromlott világról és emberről megformált alapvető lutheri metaforával is: „– Úgy ítélem, Istennek ugyanannyi munkájába és fáradságába kerül a dolgok megsemmisítése, mint megalkotásuk és megteremtésük. – Ezt akkor mondta Martinus doktor, amikor szóba került a ganéj, és hozzátette: – Én csak azt csodálom, hogy a világ nincs teleszarva az égig.” (1259. sz.)

Alapmetaforáról beszélnek, mert fölösleges lenne valamiféle finomkodó, szagtalanító eljárással eltüntetni azt, hogy számára ez s az ezzel járó bűz képes leginkább megjeleníteni a világ jelenlegi állapotát. Ezt a rettenetes bűzölgést kell tehát most a szaglás képességével is felruházott Istennek is elviselnie (1615. sz.), hiszen az ember a bűnbeesés után önmagát halálra evő, ivó, szaró és böjtölő lény, s bármily örvendetes is a sok hívő a templomban, az egyben azt is jelenti, hogy sok szar volt odabenn (2563b. sz.). Az ördög persze mesterkedik ezzel is, és ezzel magyarázható, hogy a pápát is „lusta, naplopó nagy urak és fejedelmek szarták” (3833. sz.), de másfelől ő maga, Luther Márton is az, hiszen „úgy áll a dolog, ahogy sokszor mondtam, én vagyok a kikívánkozó szar, a világ meg a kitégült segglyuk, úgyhogy megválnék egymástól. Köszönöm neked, édes jó Istenem, hogy helyet adtál nekem a te maroknyi seregedben, és hagyta, hogy üldöztetésben legyen részem a te igéd miatt; mert abban biztos vagyok, hogy nem kurválkodás vagy uzsoráság miatt üldöznek ellenségeim.” (5537. sz.) A gyermekek egyfelől elemi erejű hit és bizalom hordozói, másfelől azonban folytonosan bűzt és kakát eregető lények, jóllehet „ürülékük nem bűzlik annyira, mint a felnőtteké” (4309). Nincs még egy 16. századi gondolkodó, akinek szemléletében ilyen központi helyet foglalna el ez a képzet, s ellenanalógiaként leginkább azt a Francesco Puccit tudnám említeni, aki a Fausto Sozzini elleni téziseiben állhatatosan védte azt az álláspontot, hogy a bűnbeesés előtti romlatlanság állapotában egyetlenegy élőlény sem bocsátott ki ürüléket magából.

A képzetnek ezt az eluralkodását talán összefüggésbe lehet hozni a „toronyélményről” Csepregi Zoltán bevezetőjében olvashatókkal. Csepregi – jóllehet nem válogatta be a mostani összeállításba az összes szóba jöhető szöveget, kimaradt a 188b és a 3232b számú – meggyőzően mutatja be, hogy a korai lutheranizmus még nem ismerte azt a modern történetírásban heves viták tárgyává vált mozzanatot, mely szerint Luther az árnyékszéken jutott el az egyedül a hit által való üdvözülés felismeréséhez. Mint láttuk, víziójában az egész világ az árnyékszék tartalmával van tele, s két helyütt azzal a megfogalmazással is találkozunk, hogy az emberi élet „valóságos árnyékszék” (968. sz.), illetőleg, hogy „az emberi faj nem egyéb, mint ördögök büzlő szégyenletes árnyékszéke” (6683. sz.).

Nagy számban olvashatók a kiadványban olyan egységek, amelyekben ez a hatalmas öntudatú, önmagát a zsolttáros Dávid királlyal, Pál apostollal, sőt az apostolok egész grémiumával párhuzamba állító férfiú, akinek fellépését egy meiningeni aggastyán megjósolta, s aki többek között az Isten által a szerzetesekre küldött kéneseinek és a világban zajló kártyajáték adu ászának tartotta magát, életének különböző eseményeit idézi fel. Túlzás nélkül tekinthetjük egy önéletírás mozaikjainak ezeket a részeket, amelyek ifjúkorától Augsburgon és Wormson át a schmalkaldeni nagy rosszulléti idéznek fel az életút fontos mozzanatait. Hangoltságukban a leginkább talán az 1545-ben megjelent latin nyelvű összkiadás elé illesztett előszóval rokoníthatók. Gyakori kifakadásai során az is elhangzik: bánja már, hogy belekezdett az evangélium ügyének védelmezésébe, ami persze mindig az őt és a követőit ért megpróbáltatások fölelmesítésével párosul. Ugyanilyen folyamatosan visszatérő elem az ördög kísértéseivel való állandó küzdelem is, amelyet közismert volta miatt itt most nem is kell példákkal illusztrálnunk.

Érőteljesen hangsúlyoznánk viszont, hogy a megnyilatkozások személyessége miatt talán itt jelennek meg a legnagyobb feszítő erővel azok az ellentmondások, amelyek teológiai rendszerében a régivel való szakítás első pillanatától kezdve ott munkálnak. Ezek a legélesebben az ellenfelek elleni elsöprő erejű dörgedelmekben rajzolódhatnak ki. Az utóbbi időben örvendetesen megszorodott Erasmus-magyarítások összefüggésében különösen érdekes az ellenében elmondott fékezhetetlen indulatú kirohanások olvasása. Az utóbbi évtizedek kutatásai felszínre hozták ugyan a humanista fejedelem emberi gyöngeségeit és a bibliai filológiában is megfigyelhető következetlenségeit, Luther azonban nem ezekről beszél, az arianizmus vádjával sem a legnagyobb visszhangot kiváltó *comma Johanneum* kapcsán áll elő (Erasmus Újtestamentumának első kiadásából későbbi betoldásként kihagyta az 1Jn 5,7–9-et, majd a támadások hatására visszahelyezte). Ehelyett már-már mániákusan ismételteti a démokritoszi és epikuroszi silányságban vergődő s ugyanakkor a kereszténység egészét megrontó viperaként mérget fröcskölő Erasmus-képet. Az ember lehetőségeinek eltérő felfogásáról van itt szó, arról a Luther szerint istentelen téveszméről, mely szerint „az emberi természet nincs elvetemülve és elromolva” (1193. sz.). Ez persze közismert, ám igen elgondolkodtató, hogy név szerint is megnevezett ellenfelek között a leggyakrabban ő szerepel, hogy a Miatyánk „szenteltessék meg a te neved” részletét is képes rá vonatkoztatni, azt állítván, hogy valahányszor elmondja, „elátkozza Erasmust és az eretnekeket” (3963. sz.), hogy szünni nem akaróan szellemi értelemben vett legyilkolásáról beszél, ugyanakkor folyamatosan küszködik is mindezek elégtelenségével és hatástalanságával, hiszen mindarról, amit ez az ember Rómában tanult, „most hallgatni kell az ő nagy tekintélye és az általa írt könyvek miatt” (3963. sz.).

A keresztény tradíció más-más vonulatából táplálkozó emberképhez társult a pogány örökség gyökeresen eltérő

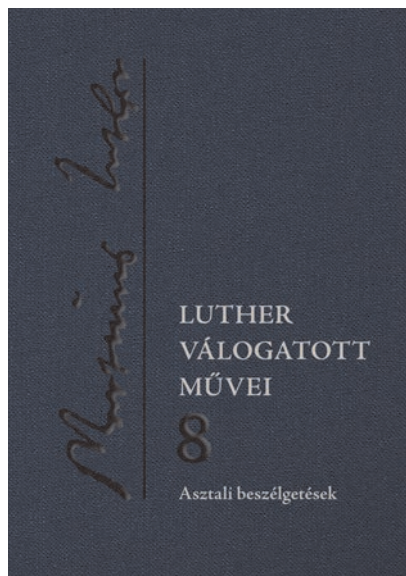
Az Asztali beszélgetések 1571-es kiadásának címlapja

kezelése. Az e tekintetben nagyon tagolt s ugyanakkor széles befogadókészségű erasmusi rendszerrel szemben Luther itteni szövegeiben is azt a rövidebb záró szemléletet figyelhetjük meg, amely Aesopustól Cicerón át az antik komédiáig csak azokat a szövegeket tartja felhasználhatóknak, amelyek a külső világ egy-egy szeletének aktuális állapotát képesek visszatükrözni, s a mindennapi világi életre nézve gyakorlatias életvezetési útmutatásokat is tartalmaznak. Ez a

közismert lutheri tézis köszönt ránk sok részletben, amelyek számát talán lehetett volna a válogatás során csökkenteni, gondolok például az Arisztotelész–Cicero szembeállítást tartalmazókra. Mondanom sem kell, hogy így kezeli Luther a kortárs humanizmus személyiségeit és műveit is; a reformáció által állásfoglalásra készítettettek közül Thomas Morusról legfeljebb azt hajlandó elismerni, hogy királya ellen semmit sem követett el (3887., 4699. sz.), míg a korábbiak közül Pietro Bembo csak a bűnös római fertő leleplezőjeként érdekes számára (3478. sz.). Érdemes itt talán megjegyeznünk, hogy a jegyzetekben nem jelzett módon két Boccaccio-reminiscencia is felbukkan a beszélgetésekben. Az egyik (3479. sz.) annak a zsidónak a története, aki éppen a Rómában tapasztalt megbotránkoztató dolgok láttán vette fel a keresztséget, mert igen türelmes lehet az az Isten, aki mindazt eltűri, amit ő ott látott. Ez változata a Boccaccionál az első napon másodikként elmondott novellának, csak éppen eltérő tanulsággal. Az olasz írónál a zsidót a keresztény vallás életképességének elismerésére készítetik a látottak, hiszen erősnek kell annak a vallásnak lennie, amely Szodomát és Gomorrát hajazó vezetői ellenére fennáll, míg Luthernél a keresztény Isten türelmessége bontakozik ki a népét megverő zsidó Isten ellenében. A másik mozzanat a 3637b-ben emlegetett Szent Mihály arkangyal szárnyából való toll ereklyéje, amely legalábbis emlékeztet egy Boccaccio-novella (a hatodik napon a tizedik) Cipolla barátjának Gábrriel arkangyal szárnyából

származó, hasonlóan hamis ereklyéjére. Azt is láthatjuk persze, hogy megváltozott ezek funkciója, hiszen Luthernél természetesen nyoma sincs annak a kedélyességnek, amivel az olasz mű elbeszélői elmondják ezeket a történeteket.

Ha a pápától eltekintünk, Erasmus mellett a legnagyobb hévvel bíralt ellenfelek azok a rajongók, akikhez olykor nagyon szélesre tágítva a kört a szentséggyalázó helvéteket is odasorolja, de akik szorosabban véve Münzer és a békés spiritualisták követőivel azonosíthatók. Leegyszerűsíteniék a helyzetet, ha az irántuk megnyilvánuló kíméletlenséget azzal a közhellyel magyaráznánk, hogy az egykor sajátjainak érzettek iránt természetes módon dolgozik a nagyobb indulat. Nem csupán erről van szó, jóllehet *A legjobból lesz a legrosszabb* cím alatt szereplő részletben olvasható példatárban szerepel az is, hogy „Lutherből kifejlődnek Münzer és a rajongók, az újrakeresztelők és a szentséggyűlölők” (564. sz.). Azt sem lehet állítani, hogy mindig karikatúrába való képet rajzol fel róluk, bár különösen a zwickaui prófétákról szólva (2837b. sz.) jól kitapintható ez a tendencia is. Másfelől azonban tárgyyszerű elemeket is tartalmazóan idézi fel Münzernek a kereszténységben belüli spiritualitás fokozataira vonatkozó elképzelését (1204., 2837b. sz.). (Zárójelben jegyzem meg, hogy Márton László itt is a korábinál alaposabban kidolgozott magyarázást ad. A középkori misztikából származó, ám ugyanakkor egyénített szakkifejezésekre új megoldásokat kapunk, melyek közül a később legnagyobb utóéletű *Gelassenheit* „Istenre hagyatkozásként” való fordítása különösen sikerültnek látszik.) Ám az is bizonyos, hogy amikor a csodavárást, a közvetlen isteni kinyilatkoztatást s az írott szó lebecsülését felrója a rajongó spiritualistáknak, elhallgat egy ennél jóval fontosabb mozzanatot. Ez jellemző módon egyetlenegyszer jön elő az egész kötetben. A 6521-es számú, *Isten ígését nem szabad az igehallgatók élete szerint megítélni* című részben idézi fel Luther azt is, hogy ebben a témában mit kiabálnak az ostoba rajongók: „No bizony az emberek Wittenbergben sem jámborabbak, akkor ez a tanítás sem lehet helyes.” A modern kutatások igazolták, hogy a spiritualisták közül többen, így például a hosszabb távon talán legnagyobb hatású Caspar

Schwenckfeld éppen ezen a tapasztaláson „akadt meg,” s az ebből eredő belső nyugtalanság vezette el új utak kereséséhez. Ezen a ponton váltak el tehát elsősorban az utak, s lett Lutheré az, amelyen az első helyre került az evangéliumi üzenetet közvetítő intézmény megteremtése, majd megóvása, természetesen a majd megtermő gyümölcs reményében, ám ezt semmiképpen sem nélkülözhetetlen feltételként kezelve, míg a másikat az újjászületésről lemondani nem tudók s az ezt gátló intézményekkel bátran szakítók járták, akiknek kiirthatatlan jelenléte és folytonos vonulása reformátorunkat rettenettel töltötte el: „Szürke köpönyegben lehorgasztott fejfel jönnek majd közénk, mogorván néznek, befulladva gondolataikba, elkomorulva, makacsul ragaszkodnak rögeszméikhez, senki elől ki nem térnek, és megvetik a szóbeli igét.” (4774. sz.)

Már magában a fenti idézet is jól illusztrálná, hogy Márton László fordítása a plasztikusan jelenetező Luther nyelvi erejét is képes érzékeltetni, s felkavaró módon szembesülhetünk a nagy nyelvész bonyolultat és egyszerűt, magasztost és alantast összerántani tudó leleményeivel. Csupán legfontosabb teológiai üzenetét megjelenítő részletekből szemlélve is bőségesen találkozhatunk olyanokkal, amelyek hasonló és hasonlított között nem mindennapi távolságokat hidalnak át: „Cselekedeteink által időleges jobbágyterhet fizetünk, hitünk által örökös nemesi birtokot kapunk.” (1085. sz.) „Mert ha az égbolt, mármint a megigazulás a kegyelem alatt van, mennyivel inkább a kegyelem alatt vannak a csillagok? Mert ahogyan a csillagok nem alkotják és teszik ki a mennyet, hanem csak díszítik és ékesítik, szintúgy a cselekedetek sem érdemlik ki a mennyet, hanem csak díszítik a hitet, amely megigazulttá tesz.” (4331. sz.) Megint máskor önmagát összerondító gyermekével a karján: „Ezek az emberek csak annyira szolgálják meg étküket-italukat kakálással, sírással és bömböléssel, mint mi jó cselekedeteinkkel a mennyek országát.” (1438. sz.) Nemezszer a mainzi érsektől Szent Ágostonig is terjedő forrásait is megnevezve bont ki egy-egy metaforát, s bátran él természetesen a közkeletűekkel is (az élet hajó – 6371. sz., a prédikátor méhecske – 3293b. sz.), de többségben vannak az eredeti mozzanatot is tartalmazók. Visszatérően foglalkozik az emberi test funkcióival, ám föltétlenül utalni kell arra, hogy sok esetben ezek a részletek is irodalmiasak, ha tetszik, intertextuálisak. Nagyon helyénvaló jegyzet világítja meg a következőt. Lipszéban arról szól hallgatóságának, hogy Melanchthonnal együtt hiába jártatták piros szájacskájukat, mert nekik az nem kellett, majd azzal folytatta, hogy „akkor most nézhetitek Markolfnak a seggét” (5096. sz.). Legalábbis ez olvasható Aurifaber nyomtatott kiadásában, ám a jegyzetből megtudjuk, hogy a kéziratban ez állt: „...nézhetitek Hesseni Fülöpnek a seggét.” Mint a jegyzet utal rá, direkterben vagy áttételesebben a szöveg mindenképpen Salamon és Markalf dialógusára játszik rá, amelyet Heltai Gáspár is megjelentet majd Kolozsvárott, de a kontextushoz az is hozzátartozik, hogy François Rabelais egyik középkori forrásáról és mintájáról van szó.

A nagy franciánál tartva talán nem árt arra is felhívni a magyar olvasók figyelmét, hogy a küldetésesség jóval nagyobb adagjában részesülő Lutherből sem hiányzott a humor iránti érzék. Így még a kísértések nagy témájában is képes azt mondani, hogy az ördög többször hál vele, mint Käthéje, máskor a sör- vagy borivás vitáját dönti el azzal, hogy az utóbbi szerepel a Szentírásban, míg az előbbi emberi találmány (254. sz.). Sőt megjelenik a humornak fekete, sőt önironikus változata is, nem is sokkal halála előtt: „Ha majd hazatérek Wittenbergbe, rögtön koporsóba fekszem, és egy jó kövér doktort adok enni a kukacoknak.” (6975. sz.) Az ilyen önironikus megnyilatkozásai csúcspontját tréfás sírfelirata (3595. sz.) és esti imája jelenti. Terjedelmi okokból csak az utóbbit idézzük: „Én édes Istenem, én most lefekszem, és kezembe ajánlom a te ügyedet. Csináld jobban, ha tudod. Ha nem csináld jobban, mint én, akkor el is fogod rontani. Ha felkelek, talán többre megyek.” (3481. sz.)

A rendkívül izgalmas, de heterogén elemeket tartalmazó szövegtörzs műfajára vonatkozóan fontos megálapításokat olvashatunk a kiadványban, s ezeket lényeges mozzanatokkal egészítette ki Margócsy István interneten elérhető előadása,¹ illetőleg az *Élet és Irodalomban* (2014. november 14.) közölt recenziója. Márton László felidézi

¹ <https://www.youtube.com/watch?v=hFJNWxKsIE0>.

az ókori előzményeket, a többé vagy kevésbé dialogikus apoftegma- és gnómagyűjteményeket, Aulus Gellius és Athenaiosz munkáit, Platón dialógusait, az utóélet tekintetében pedig Margócsy Goethe Eckermannjáig megy el. Ebben az összefüggésben talán nem árt rámutatni arra is, hogy az *Asztali beszélgetések* műfajtörténeti helyéről már a közeli kortársak némelyikénél is figyelemre méltó megállapításokkal találkozhatunk. Ilyeneket összegez Johann Christoph Wolf, aki 1710-ben komoly műfajtörténeti áttekintéssel vezeti be *Casauboniana, sive Isaaci Casauboni varia de scriptoribus judicia, observationes sacrae (...) item ecclesiasticae...* című kiadványát. Mint a cím is elárulja, a mű a nagy hugenotta egyháztörténész, Isaac Casaubon, a katolikus Cesare Baronio kortársa és legszínvonalasabb ellenfele, s a Hermész Trismegisztoszhoz kötődő szövegegyüttes ősi voltának első megkérdőjelezője életművéről ad áttekintést, bőséges idézeteket összegyűjtve legfontosabb műveiből. Wolf előszava elmondja, hogy az ilyen összeállításoknak nagy hagyományuk van. A görögök közül Xenophónt, illetőleg Püthagoraszról is említi, s az ilyen típusú szövegegyüttesek címadásában is mintának kezelt Arrianoszt, aki *Epictetea* címmel készített összeállítást Epiktétosz gondolataiból. Ezután Quintilianus retorikája (VI. könyv 3. fejezet), továbbá Plinius és Aulus Gellius alapján szól a latinokról, majd a héberek következnek a *Példabeszédek könyvével*, amelynek ugyan Grotius és Richard Simon helyesnek tartott meglátásai szerint nem Salamon az egyedüli szerzője, de ez nem csökkenti fontosságát. Ezután az arabok áttekintésére tér át, majd a régiséget elhagyva a műfaj kora újkori feltámadását a *divus noster* Lutherhez köti, s a historia litteraria több németországi képviselőjére, valamint Pierre Bayle híres szótárára hivatkozva azt mondja, hogy az *Asztali beszélgetéseket* a mostani idők szellemének megfelelően *Lutheriana* vagy *Lutherana* címmel illethetnénk. Hasonló módon természetesen *Melanchthonianának* nevezhetnénk Melanchthon közhelygyűjteményét, állítja, s ebbe a sorozatba kell beilleszteni egy sor nagy jelentőségű férfiú (zömmel filológusok, történetírók és egyházi személyiségek) legfőbb gondolataiból készített összeállításokat. Wolf immár felekezethez való tartozásuktól függetlenül teljességre törekvően veszi számba ezeket, mi csupán illusztráció gyanánt emelünk ki hármat: *Scaligeriana* (Joseph Justus Scaligerről, a nagy késő reneszánsz filológusról), *Perroniana* (Jacques David Peronius bíborosról), *Thuana* (Jacques Auguste Thouról, legendás tárgyilagosságú katolikus történetíróról). Egy nagyon fontos műfaj első kora újkori képviselőjének tekintették tehát már a 17. század vége táján Aurifaber kiadványát, amelynek hőse az erudíció mélysége és tágassága tekintetében nem vehette ugyan fel a versenyt a felsoroltakkal, ám az időrend mellett mondandója fontossága és a megszólalás személyessége is az élre helyezte.

Befejezésül már csupán azt említem meg, hogy a kiadvány szerkesztői külön is figyeltek arra, hogy minden magyar vonatkozású megszólalás bekerüljön a kötetbe. A Luther hazai recepciójával foglalkozó szakirodalomból már ismertek mellett jó néhány eddig idehaza figyelmen kívül hagyott szövegrészlet színvonalas jegyzet kíséretében olvasható. Ezek érdemesek arra, hogy önálló tanulmányban dolgozzák fel őket.

Martin Luther: *Asztali beszélgetések*. Szerk., jegyz. Csepregi Zoltán. Ford. Márton László. Luther Kiadó, Budapest, 2014. (Luther válogatott művei 8.)

Balázs Mihály a Szegedi Tudományegyetem Magyar Irodalmi Intézetének tanára. A reformáció jegyében kibontakozó erdélyi felekezeti küzdelmekkel foglalkozik. Figyelmének középpontjában a radikális reformáció 16–17. századi erdélyi irányzatai állnak. Ezekről jelentet meg forráskiadványokat és tanulmányokat hazai és nemzetközi fórumokon.